

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.123>

ВПЛИВ РИМСЬКОГО ПРАВА НА СУЧАСНУ ЗМІНУ ПРАВОВОЇ ПАРАДИГМИ

Бєлова М.В.,

*доктор юридичних наук, доцент
кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
<https://orcid.org/0000-0003-2077-2342>*

Переш І.Є.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Бєлова М.В., Переш І.Є. Вплив римського права на сучасну зміну правової парадигми.

Римське право займає унікальне місце у правовій історії людства. Воно являє собою найвищий ступінь у розвитку права в античному суспільстві та в стародавньому світі в цілому.

Воно відрізняється насамперед надзвичайно широким охопленням найрізноманітніших життєвих відносин та ситуацій. Особливо ретельно розробили у римському праві різні способи захисту інтересів приватних власників, і навіть різноманітних учасників майнового обороту. Саме римляни, спираючись на весь попередній світовий досвід, у тому числі й країн Сходу, вперше зробили індивідуальну приватну власність, а також інші майнові права та інтереси предметом майстерного та досконалого юридичного регулювання. За підсумками римського права, яке відрізнялося великою розробленістю своїх форм, склалася найбагатша правова культура, що стала загальним надбанням людства наступних етапах розвитку цивілізації.

Одним з елементів правової культури була римська юриспруденція, яка започаткувала як самостійну науку про право, так і професійну юридичну освіту.

Приватне право Риму зробило великий вплив на наступну історію права, було прийнято багатьма правовими системами в епоху середньовіччя та в новий час. Досягнення римської юриспруденції використовуються також у праві та юридичній науці навіть тих країн світу, де не існує поділу права на публічне та приватне.

Унікальність римського права також у тому, що римлянам вдалося створити універсальні, раціональні правові формули, які згодом склали основу європейської цивілізації. Вперше правотворчість було відокремлено від релігійно-міфологічного початку, а право набуло не тільки самостійного значення, але почало розглядатися як основа громадянського порядку, спосіб забезпечення прогресу суспільства.

Ключові слова: римське право, право, історичне значення, приватне право Риму, європейська цивілізація.

Byelova M.V., Peresh I.Ye. The influence of Roman law on the modern change of the legal paradigm.

Roman law occupies a unique place in the legal history of mankind. It represents the highest degree in the development of law in ancient society and in the ancient world as a whole.

It is distinguished, first of all, by an extremely wide coverage of the most diverse life relationships and situations. Various methods of protecting the interests of private owners, and even various participants in property turnover, were especially carefully developed in Roman law. It was the Romans, relying on all the previous world experience, including the countries of the East, who for the first time made individual private property, as well as other property rights and interests, the subject of skillful and perfect legal regulation. According to the results of Roman law, which was distinguished by the great development of its forms, the richest legal culture was formed, which became the common property of humanity in the following stages of the development of civilization.

One of the elements of legal culture was Roman jurisprudence, which initiated both an independent science of law and professional legal education.

The private law of Rome had a great influence on the subsequent history of law, and was adopted by many legal systems in the medieval era and in modern times. The achievements of Roman jurisprudence are also used in law and legal science even in those countries of the world where there is no division of law into public and private.

The uniqueness of Roman law also lies in the fact that the Romans managed to create universal, rational legal formulas, which later formed the basis of European civilization. For the first time, law-

making was separated from its religious-mythological beginning, and law acquired not only an independent meaning, but began to be considered as the basis of civil order, a way to ensure the progress of society.

Key words: Roman law, law, historical significance, private law of Rome, European civilization.

Постановка проблеми. Римське право – це система права, що склалася у найрозвиненішій державі стародавнього світу – Стародавньому Римі, і що стала основою правових систем більшості сучасних європейських держав, тобто Римське право вважатимуться прообразом правових систем багатьох країн світу. Також слід зазначити, що саме воно, Римське право, вважається історичною основою романо-германської правової сім'ї. Вплив римського права на становлення законодавства та правової системи сучасного суспільства неможливо недооцінити. Понятійно-категоріальний апарат, інститути римського приватного права є незамінною базою, основою, які визначають подальший розвиток цивільно-правової системи сучасних європейських держав, саме цей факт визначає актуальність теми цієї статті.

Одним із головних методів дослідження є історичний. Він дозволяє провести паралелі минулого часу з сьогоденням. Розглядаючи зміни права та правового середовища неможливо оминути становлення «римського права». Навіть на сьогоднішній день воно є основою для різних правових доктрин. Однією із головних особливостей римського права є його пристосованість до тих подій, які виникали в світі.

Право повинно вміти змінюватись, пристосовуватися до подій, які відбуваються в сьогоденному світі і не повторювати помилки минулого, а удосконалювати себе. Сьогодні термін «римське право» часто стосується не тільки законів римського суспільства. Правові інститути, створені римлянами, мали вплив на закони інших народів у часи, які пройшли довго після зникнення Римської імперії, і в країнах, які ніколи не підпорядковувалися римському правлінню.

«Римське право стало одним зі складових сучасного європейського права, що інтенсивно розвивалося протягом тисячоліть. У ньому формувалися ідеї універсалізму із збереженням національної самобутності права, народжувалися ідеї та масиви правових норм, що мали вплив на значну територію» [1]

«Європа постійно оглядається на свої античні витоки: свобода і демократія, протиріччя між нормами, які забезпечують інтереси суспільного цілого, і захистом інтересів особистості, неспівпадіння норм природного і чинного позитивного права — це все уже мало місце в історії до європейського періоду, але залишається таким само актуальним і для сучасної Європи» [2].

Виходячи з вищенаведеного, автори ставлять собі за мету розглянути окремі особливості впливу римського права на сучасну зміну правової парадигми.

Безпосередньо вивченням досліджуваного нами питання присвячені роботи спеціалістів у галузі права, серед яких О. Жуков, Д. Шустров, О. Беренс, К. Хюльсен та ряд інших дослідників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Римське право було правом міста Риму, а згодом і Римської імперії. Вплив римського права на сучасні правові системи був величезним: кілька правових систем світу (включаючи систему цивільного права Європи) були суттєво сформовані, прямо чи опосередковано, концепціями римського права.

Розвиток римського права охоплює понад тисячу років юриспруденції, яка розвивалася в різні етапи. Вагомою ознакою в римській юриспруденції був *Corpus Juris Civilis* (529-534 рр. н. е.), складений під безпосереднім керівництвом імператора Юстиніана I (бл. 482–565 рр. н. е.). *Corpus Juris Civilis* є чудовою спадщиною видатної епохи в історії права.

Через п'ять з половиною століть після смерті імператора Юстиніана та через століття після занепаду Римської імперії «юриспруденція» Риму була «відроджена» – частково завдяки тому, що її вивчали в університетах Північної Італії, починаючи з XI століття. Ніколас у своїй книзі «Вступ до римського права» зазначив, що ця фаза римського права «дала майже всій Європі загальний запас правових ідей, загальну граматику юридичної думки і, в різній, але значній мірі, загальна маса правових норм». [3, с. 2]

Хоча багато хто стверджував, що Англія виступила проти «прийняття» або «відродження» римського права і зберегла своє власне загальне право, зараз визнається, що загальне право також (і, як наслідок, право Ірландії), значною мірою зазнав впливу римського права. Сьогодні у світі існують дві великі правові системи європейського походження – загальне право Англії та цивільне право континентальної Європи, сформоване в основному «відродженим» римським правом. Загальне право є основою правових систем більшості англосовітських націй. Цивільне право є основою правових систем країн європейського континенту, країн Південної Америки та інших країн. Інші неєвропейські правові системи, індійська та магометанська, переважно релігійні, але «імпортували» аспекти загального права та цивільного права в комерційні операції.

Існувало три великі категорії римського права. *Ius civile* був законом, який впливав із статутів (*leges*), плебісцитів, указів сенату, актів імператора та авторитету юристів, і спочатку був зводом законів, який застосовувався до громадян Риму. *Ius gentium* стосувався як сукупності законів,

які застосовувалися до «іноземців» у їхніх відносинах з громадянами Риму, так і закону, що регулював відносини Риму з іншими державами. *Ius commune* був загальним законом, загальним для всіх, законом, який був обов'язковим для всіх народів, включаючи римських громадян. Табеліони (пізніше *notarii*), іноді перекладені англійською як «нотаріуси», складали римські правові документи. Згідно з едиктом імператора Антонія Пія (86–161 рр. н. е.) табелліо отримав право отримувати *salarium* (зарплату/гонорар). Юстиніан запровадив нові правила для *Corpus Juris*, спрямовані на те, щоб надати професії табелліо систематичного відчуття організації. В іншій еволюції нотаріуси стали секретарями влади, включаючи імператора. За часів правління Карла Великого (768–814 рр. н. е.) документи, складені нотаріусами, набули такої ж сили та наслідку, що й остаточне судове рішення. Професія нотаріуса досягла розквіту в епоху Відродження, а Наполеон у березні 1803 року наділив її функціями та обов'язками, які здебільшого збереглися й сьогодні на європейському континенті та в країнах світу з успадкуванням цивільного права.

Римське право зазнало оновлення під час ренесансу навчання в Європі приблизно з XI століття. Це іноді називають «рецепцією» римського права. П. Віноградов у своїй знаменитій праці «Римське право в середньовічній Європі» поставив питання про те, чому так звана «рецепція» римського права стала настільки значною в період з одинадцятого до вісімнадцятого століть, висловлюючись у таких термінах:

«У всьому діапазоні історії немає більш важливої та загадкової проблеми, ніж та, що стосується долі римського права після падіння Римської держави. Як сталося, що система, сформована відповідно до певних умов, не лише пережила ці умови, але й зберегла свою життєздатність навіть до наших днів, коли політичне та соціальне оточення повністю змінено? Чому початківцю в юриспруденції все ще вважається необхідним читати посібники, складені для римських студентів, які жили понад 1500 років тому? Як сталося, що німці замість того, щоб розробити свою правову систему відповідно до національних прецедентів і вимог власної країни, відірвалися від своєї історичної юриспруденції, щоб підкоритися ярму минулих доктрин чужої імперії?» [4, с. 11]

Одне з пояснень «прийняття» римського права, за словами професора А. Уотсона, пов'язане з концепцією «законного запозичення» — «правової трансплантації» [5, с. 73]. Коли юристи та суди шукають рішення, але жодне не доступне в їхній власній системі, думаючи юрист може знайти прецедент деінде. Були також викладачі права спочатку у відомих університетах Північної Італії, які вивчали юридичні твори римської епохи та пройняли покоління юристів і високопоставлених

адміністраторів повагою до римського права. Це сприяло поступовому засвоєнню римського права в місцевому звичаєвому праві.

Л. Менсфілд (лорд-головний суддя королівської лави, 1756–1788), якого називають «батьком сучасного торгового права», який вивчав римське право в Лейденському університеті та тривалий час обіймав посаду головного судді, розробив систему комерційного права, заснована на римському праві. [6, с. 5] Адміралтейство у Великобританії було тісно пов'язане з *lex mercatoria*; таким чином, принципи римського права однаково відображені в цій галузі права.

Палмер Б. зазначив, що багато основних принципів американського права (як і англійського права) мають римське походження, наприклад, закон про «неблагоприятне володіння, поруку, перевізників і власників трактиру, контракти, походження власності, сервітути, спадщини та заповіти, опіку, обмеження акції, шлюб, право власності та володіння, передача прав, трасти продажу, гарантії, партнерства та іпотека». [7, с. 45]

Акт Союзу 1800 року об'єднав Королівство Великобританії з Королівством Ірландії, щоб створити Сполучене Королівство Великобританії та Ірландії. Стаття 73 Конституції Ірландії 1922 року передбачала збереження в новій Ірландській вільній державі (підпорядкованій Конституції 1922 року) законів, які набули чинності безпосередньо перед прийняттям Конституції 1922 року. Стаття 50 Конституції Ірландії 1937 року передбачала подібне, і таким чином закон, що діяв у Сполученому Королівстві Великої Британії та Ірландії безпосередньо перед прийняттям Конституції 1922 року — з її впливом римського права — став частиною законодавства Ірландії.

Згідно з поглядами давньогрецького філософа Епікура держава і право виникають тоді, коли люди укладають між собою угоду з метою забезпечити спільну користь — взаємну безпеку. Отже, основним призначенням держави є безпечне існування соціуму, адже, за вірним твердженням О. Лемака, саме безпека є основним пунктом «угоди», яка укладається між суспільством і найманітим державним апаратом у провідній теорії походження держави. Безпека соціуму, тобто — соціальна, або суспільна безпека у цьому розумінні виступає синонімом поняття — національна безпека, виходячи з того, що нація — спільнота всіх громадян, та осіб без громадянства, які на даний момент проживають на території держави і підпадають під її юрисдикцію. Тобто національна (суспільна) безпека — це безпека, всіх і кожної особи, які проживають на території України [8, с. 40]. Будь яка небезпека соціуму, суспільства — це автоматично вже й національна небезпека. Крім того, знак рівності між цими поняттями усуне відмінність їх тлумачення, на кшталт, що національна безпека пов'язана тільки з силовими

акціями військового чи подібного характеру, а соціальна безпека – тільки з соціальним (цивільним, мирним, суспільним) ставищем громадян у державі [9, с. 89].

Таким чином, Римське право не обмежувалося у своєму генезисі містом Римом чи Італійським півостровом, а геніальними умами з багатьох країн, і воно залишило велику спадщину в правових системах світу. Імператор Юстиніан, спираючись на попередніх юристів, кодифікував у структурованій письмовій формі витончену систему права за допомогою Дигестів, Інститутів і Кодексу. Ця кодифікована система права вплинула на більшість цивільного права в усьому світі. Концепції, притаманні правопорядку, що міститься в *ius naturale* та *ius gentium*, спрямовані на поширення за межі національних кордонів, сьогодні є наріжними каменями права прав людини та міжнародного права в усьому світі. Так само незаперечним є вплив римського права на розвиток загального права.

Його вплив на сучасне право чималий. Багато науковців, які сьогодні вивчають і досліджують розвиток права, звертаються до минулого щоб побачити тенденції та за яких умов ті чи інші правові норми створювались або змінювались. Сьогодні римське право для сучасної правової системи є фундаментом. Розвиток нашої правової системи цілком залежить від світових подій та внутрішніх, наразі потрібно швидко реагувати на сучасні зміни, звертаючи уваги на минулі рішення та помилки які могли допустити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кахнич В.С. Вплив римського права на діяльність юридичного факультету Львівського університету. 2019. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chkup_2019_3_7)
2. Вовк В.М. Римське право і сучасне європейське право. 2009. URL: <http://dpspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18371/02-Vovk.pdf>.
3. Баррі Н. Вступ до римського права. 1961. 256 с.
4. Виноградов П.Г. Римське право в Середньовічній Європі. 1961. 311 с.
5. Алан В. Еволюція права. Балтімор. 1985. 321 с.
6. Келлі Д. Коротка історія західної правової теорії. 1992. 212 с.
7. Палмер Б. Нетлінна система: що світ зобов'язаний римському праву. 2001. 414 с.
8. Лемак О.В. Українська нація і національна безпека: аспекти співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. № 27. С. 40–44.
9. Лемак О.В. Роль Конституції держави в усуненні викликів та загроз, які є наслідками процесу глобалізації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3. Т. 2. С. 89–94.
10. Рогач О.Я., Белов Д.М. Категорія «парадигма» в сучасних умовах функціонування української держави: теоретичні засади. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2022. С. 37–42.
11. Рогач О.Я., Белов Д.М. Зміна сучасної парадигми українського права в умовах військової агресії з боку РФ. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 70(2). 2022. С. 136–141.
12. Белов Д.М. Белова М.В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 74. С. 85–90.